# Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

**Modern Türklük Araştırmaları Dergisi** (MTAD), Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü'nün resmi e-dergisidir. MTAD, çifte hakemli bir bilimsel e-dergidir.

Mart, Haziran, Eylül ve Aralık aylarında olmak üzere yılda dört kez yayımlanır.

## Hedef ve Kapsam

Derginin faaliyet alanı, başta dil, tarih, edebiyat olmak üzere bugünkü Türk toplumlarının sosyo-kültürel ve ekonomik yapıları, uluslar arası ilişkileri olarak geniş yaylımlıdır. **Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**, Türklük biliminin özgün teorik ve uygulamalı araştırmaları yanında, son gelişmelerin değerlendirmeleri ile kitap tanıtma ve değerlendirmelerini de yayımlar. MTAD zaman zaman sayılarını belli konulara da ayırabilir.

## Anahtar sözcükler:

Türkoloji - anlam bilimi, çağdaş, diyalektoloji, dil, dil bilimi, edebiyat, filoloji, gramer, karşılaştırmalı, tarih, tarihsel, Türk arkeolojisi, Türk dili, Türk dil bilimi, Türk diyalektolojisi, Türk edebiyatı, Türk filolojisi, Türk sanat tarihi, Türk sözlü edebiyatı, Türk sosyo-kültürel yapısı, Türk tarihi, Türk toplum dil bilimi, Türk Dünyası

## Özetleme ve Dizinleme Bilgisi

MLA International Bibliography

EBSCHOhost

Index Islamicus

İSAM Türk Tarih, Edebiyat, Kültür ve Sanat Makaleleri Veri Tabanı

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
©Ankara Üniversitesi
ISSN: 1304-8015
http://mtad.humanity.ankara.edu.tr
e-posta: mtad.editor@gmail.com

**Editör**
F. Sema **Barutcu Özönder**, Prof. Dr.
Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
Sıhhiye . Ankara
Tel.: (+90 312) 310 32 80 / 1285 Faks: (+90 312) 310 57 13
E-posta: barutcu@humanity.ankara.edu.tr

**Yardımcı Editörler**
İbrahim **Arıkan**, Araş. Gör. (Ankara Ü, Ankara)
Derya Hamiye **Erbirsin**, Araş. Gör. (Ankara Ü, Ankara)
Saime Selenga **Gökgöz**, Doç. Dr. (Hacettepe Ü, Ankara)
Gülsüm **Killi Yılmaz**, Prof. Dr. (Ankara Ü, Ankara)

**İngilizce Dil Editörü:** Arda **Arıkan**, Prof. Dr. (Akdeniz Ü, Antalya)
**Rusça Dil Editörü:** Berdi **Sarıyev**, Doç. Dr. (Ankara Ü, Ankara)

**Yayın Kurulu Üyeleri**
Murat **Ceritoğlu**, Prof. Dr. (Ankara Ü)
Ayhan **Çelikbay**, Doç. Dr. (Ankara Ü)
Nuraniye **Ekrem**, Dr. Öğr. Üyesi (Ankara Ü)
Erkin **Emet**, Doç. Dr. (Ankara Ü)
Melek **Erdem**, Prof. Dr. (Ankara Ü)
M. Rıza **Heyet**, Öğr. Gör. (Ankara Ü)
Filiz **Kılıç**, Dr. Öğr. Üyesi (Ankara Ü)
Aynur **Öz Özcan**, Prof. Dr. (Ankara Ü)
G. Selcan **Sağlık Şahin**, Doç. Dr. (Ankara Ü)
Ufuk **Tavkul**, Prof. Dr. (Ankara Ü)
M. Can **Teziç**, Dr. Öğr. Üyesi (Ankara Ü)
Erdoğan **Uygur**, Prof. Dr. (Ankara Ü)

**Danışmanlar Kurulu**
Yavuz **Akpınar**, Prof.Dr. (Türkiye)
Eralp **Alışık**, Dr. (Türkiye)
Durmuş **Arık**, Prof. Dr. (Türkiye)
Júlia **Bartha**, Dr. (Macaristan)
Tsend **Battulga**, Dr. (Moğolistan)
Mönhcargal **Bazarragçaa**, Prof. Dr. (Moğolistan)
Tamara G. **Borgoyakova**, Prof. Dr. (Hakas C-RF)
Salican **Cigitov**, Prof. Dr. (Kırgızistan)
Gülzura **Cumakun**, Prof. Dr. (Türkiye -Kırgızistan)
Erkin **Ekrem**, Doç. Dr. (Türkiye)
Seyfettin **Erşahin**, Prof. Dr. (Türkiye)
İşmuhammed G. **Galyautdinov**, Prof. Dr. (Başkurdistan – RU)
Fuad **Ganiyev**, Prof. Dr. (Tataristan - RU)
Shimin **Geng**, Prof. Dr. (Çin)
Cevat **Heyet**, Prof. Dr. (İran)
Zafer **İlbars**, Prof. Dr. (Türkiye)
Abduvali **Kaydarov**, Prof. Dr. (Kazakistan)
Rüya **Kılıç**, Prof. Dr. (Türkiye)
Igor **Kormuşin**, Prof. Dr. (Russia)
Lala **H. Kuliyeva**, Prof. Dr. (Azerbaycan)
G. **Jorigt**, Prof. Dr. (İç Moğolistan–China)
Said M. Alem **Labib,** Doç. Dr. (Afganistan)
İbrahim **Maraş**, Prof. Dr. (Türkiye)
Anvar **Mokayev**, Prof. Dr. (Kırgızistan)
İsmail **Musayev**, Prof. Dr. (Azerbaycan)
Nesip **Nesibli**, Prof.Dr. (Azerbaycan-Türkiye)
Guldarhan **Nurgaziyevna**, Prof. Dr. (Kazakistan)
Nevzat **Özkan**, Prof. Dr. (Türkiye)
M. Cihat **Özönder**, Prof. Dr. (Türkiye)
Berdi **Sarıyev**, Doç. Dr. (Türkmenistan)
Akseleu **Seydimbekov**, Prof. Dr. (Kazakistan)
Gülşen **Seyhan Alışık**, Prof. Dr. (Türkiye)
Almas **Şayhulov**, Prof. Dr. (Başkurdistan –RU)
Aleksandra T. **Tıbıkova**, Prof. Dr. (GAltay - RU)
Litip **Tohti**, Prof. Dr. (Çin)
Vahit **Türk**, Prof. Dr. (Türkiye)
Myagmarsuren **Uuganbayar**, Prof. Dr. (Moğolistan)
Yuri İ. **Vasil'ev**, Assoc.Prof. Dr. (Saha Yeri - RF)
Oyun M. **Viktorovna**, Prof. Dr. (Tuva- RF)
Özen **Yaylagül**, Prof. Dr. (Türkiye)
Naciye **Yıldız**, Prof. Dr. (Türkiye)
Mirfatih **Zekiyev**, Prof. Dr. (Tataristan - RF)
Peter **Zieme**, Prof. Dr. (Almanya)

**Modern Türklük**
**Araştırmaları Dergisi**
Cilt 17, Sayı 2, Haziran 2020

# İçindekiler

F. Sema Barutcu ÖZÖNDER, Sunuş 129-130

## Makaleler

Musa RAHİMİ, Dil Canlılığı Bağlamında Halaç Türklerinin Durumu 131-145

Zilola KHUDAYBERGENOVA, Türkiye Türkçesi ve Özbek Türkçesindeki Ek Eylemler Üzerine 146-165

Emine Şule ERTÜRK ANIKLI, Kazak Yazılı Basınında Söylem, İktidar ve İdeoloji Bağlamında Kazakistan'daki Cumhurbaşkanlığı Seçimlerinde Cumhurbaşkanı Adaylarının Sunumu 166-240

Türkan YALÇINKAYA, Özbeklerin Sosyal Medyada Dil Tutumları 241-257

Mustafa Can TEZİÇ, Rus, Çin ve Japon Politikaları Arasında Doğu Çin Demir Yolu Meselesi 258-285

Emine TEMEL, Alî Şîr Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâyis* Tezkiresinde Öne Çıkan Metonimik Yapılar 286-311

Özen YAYLAGÜL ÜSTÜNEL, Kutadgu Bilig'de Sağlığı Koruma Bilgisi ve Sağlıkla İlgili Bazı Eşanlamlı Sözcükler 312-330

Nuraniye Hidayet EKREM, Bioetik Bakımından *Kutadgu Bilig* 331-351

Modern Türklük
Araştırmaları Dergisi
Cilt 17, Sayı 2 (Haziran 2020), ss. 129-130
DOI: 10.1501/MTAD.17.2020.2.9
Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

# Sunuş

F. Sema Barutcu Özönder

Değerli araştırmacılarımız, okurlarımız dergimizin 2020 yayın yılının Haziran sayısını dikkatinize sunuyoruz. Açık erişimli bir e-dergi olmakla birlikte abonelikle erişilen MTAD'ın bu sayısı da, abonelik aramadan bütün okurlarımızın ilgisine sunulmuştur.

Dergimizin bu sayısında dil, edebiyat, biyoetik ve uluslar arası tarih alanında özgün makaleler var. Musa Rahimi'nin yazısı Halac Türklerinin dil hayatiyetine dair. Rahimi, yazısında Halacların bugünkü dil durumlarını alana birkaç kez yaptığı araştırma gezilerinin sonuçlarını paylaşarak incelemiştir. Zilale Hudaybergenova'nın makalesi Türkiye ve Özbek Türkçelerindeki i- ek eyleminin karşılaştırmalı olarak bir incelemesidir. Emine Şule Ertürk Anıklı ve Türkân Yalçınkaya'nın yazıları Kazak ve Özbek Türkçelerine toplum dil bilimsel olarak yaklaşan yazılardır. Anıklı Ertürk, 2011 ve 2015 Kazakistan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde cumhurbaşkanı adaylarının Kazak ulusal yazılı basınındaki sunumlarını T. A. van Dijk'in Eleştirel Söylem Analizi yöntemi ile söylem, iktidar ve ideoloji bağlamında incelemiştir. Yalçınkaya ise, biri küresel, diğeri ulusal iki sosyal paylaşım ağında Özbek konuşurların ana dili tutumlarını araştırmıştır. M. Can Teziç'in makalesi, 1896'da Çarlık Rusyası tarafından yapımına başlanmış olan Doğu Çin Demiryolu'nun inşası ve değişen siyasî dengelere göre bu demiryolunun durumunu ele alıp kritik eden bir araştırmadır.

MTAD'ın son üç makalesinden ilki Klasik Türk Edebiyatının büyük şahsiyeti Alî Şîr Nevâyî'nin diline anlam bilimsel açıdan yaklaşarak dikkat çekmektedir. Emine

Temel, makalesinde Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâyis* adlı Türkçe tezkiresindeki metonimli yapıları inceleyerek bu konuya bir başlangıç yapmıştır. Özen Yaylagül Üstünel ve Nuraniye Hidayet Ekrem'in yazıları Türk Edebiyatının şaheserlerinden *Kutadgu Bilig*'e dayanmaktadır. Ö. Yaylagül Üstünel'in makalesi Yûsuf Has Hâcib'in bu eserindeki sağlığı koruma bilgisi ve kimi sağlık bilgisi terimlerine dairken, N. Hidayet Ekrem'in makalesi *Kutadgu Bilig*'e biyoetik açıdan bir bakıştır.

MTAD'ın bu sayısını oldukça geç ilginize sunduk. Son birkaç ay, yakın çevremizin bizi çok üzen genç vefatları ile geçti. Dergimizin editörlerinden Prof. Dr. Gülsüm Killi Yılmaz'ın sevgili eşi Tabip Dr. Okan Yılmaz'ı kaybettik. Okan Beyi hep gülen gözleri ile her zaman hatırlayacağız. Dergimizin yayın kurulu üyelerinden Dr. Filiz Kılıç ise sevgili babasını kaybetti. Her iki öğretim üyemize baş sağlığı dileklerimizi MTAD ailesi olarak bildiriyoruz.

Kırım Tatar Türklüğünün *Vatan Kırım* ülküsünün fikrî önderlerinden İnş. Müh. Muzaffer Akçora'yı ise 22 Temmuz 2020'de kaybettik. Akçora Beyin vefatı, yalnızca Türkiye Kırım Türklüğü için değil, Kırım'daki Türk-Tatar toplumu için de yeri doldurulması zor bir boşluk bırakmıştır. Yüksek fikrî ve derin entelektüel birikimi, Türk Dünyasına ve meselelerine vukufu, insanı kendine hayran bırakan geniş literatür bilgisi ile kitap dostu Akçora Bey, hayatı boyunca Cafer Seydahmet Kırımer'in yolundan hiç taviz vermedi. Dileğimiz, onun Cafer Seydahmet Kırımer ve arkadaşlarının yürüdüğü yolda, çok değer ve önem verdiği Kırım Türk-Tatar gençliğinin de yılmadan yürümesidir. 31 Temmuz 2020'de ise Başkurt Devlet Üniversitesi'nin Doğu Bilimleri Bölümü Başkanı, sevgili öğrencim Doç.Dr. Gaynislam D. İbrahimov'u çok genç yaşta kaybetmenin üzüntüsünü yaşadık. Gaynislam Bey efendiliği, disiplini, çalışkanlığı ve Başkurt destancılığı araştırmalarına katkısı ile her zaman anılacak, Başkurdistan'ın Türklük bilimi yolunda yürüyecek genç Ural Batırlarına şüphesiz örnek olacaktır.

Bu sayıda da bütün fedakâr sağlık çalışanlarımıza MTAD olarak en içten minnet ve şükranlarımızı sunuyor, sağlıklı günlerde buluşmak dileği ile, siz değerli okurlarımıza sağlık ve mutluluk diliyoruz.

**Modern Türklük Araştırmaları Dergisi**
Cilt 17, Sayı 2 (Haziran 2020), ss. 286-311
DOI: 10.1501/MTAD.17.2020.2.15
Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

MAKALE

# Alî Şîr Nevâyî'nin *Mecâlisü'n-Nefâyis* Tezkiresinde Öne Çıkan Metonimik Yapılar

**Emine Temel**

*İstanbul Üniversitesi (İstanbul)*

**ÖZET**

Alî Şîr Nevâyî (1441-1510), Doğu Türkçesinin, Deşt-i Kıpçak, Türkistan ve Hint alt kıtasını kaplayan geniş bir coğrafyada ortak yazı dili olarak kullanılmasına kuruculuk etmiş önemli bir şahsiyettir. Nevâyî, İslâmî muhit Orta Dönem Türk dünyasının en çok eser veren şair ve yazarı olarak, Türk diliyle kaleme alınmış ilk şairler tezkiresini *Mecâlisü'n-Nefâyis* (H 896 / M 1490-91) adlı eseri ile ortaya koymuştur.

Bu makalede *Mecâlisü'n-Nefâyis* adlı tezkire, öne çıkan metonimik yapılar bağlamında ele alınacaktır. Metonimi (ad değişimi) bir şeyin ismi yerine onunla çeşitli ilgiler üzerinden yakınlığı bulunan özellik, nitelik, parça veya diğer şeylerin isimlerinin kullanılmasına imkân veren bir söz sanatıdır.

Bu çalışmada, kaynak (mevcut) kavramlara karşılık gelen hedef (kastedilen) kavramlar tespit edilecek ve bu iki kavram arasındaki metonimiler, ilgi yönlerine göre tasnif edilecektir.

**ANAHTAR SÖZCÜKLER**

Alî Şîr Nevâyî, *Mecâlisü'n Nefâyis*, metonimi, söz varlığı, kavram alanı, edebî dil.

**ABSTRACT**

ʿAlī Shīr Nevāʾī (1441-1510) is a very significant and leading figure in the formation of Eastern Turkish as a common written language in a quite large geography including Cumania (Deşt-i Kıpçak), Turkistan, and Indian subcontinent. Nevāʾī, as the most productive poet and author in the Islamic, Middle Period Turkish world, put forward the first tezkire (collection of biographies) of poets written in Turkish language, namely his famous work *Mecâlisü'n-Nefâyis* (H 896 / 1490-91 A.D).

In this article, the tezkire titled *Mecâlisü'n-Nefâyis* will be examined in the context of its prominent metonymic elements. Metonymy is a figure of speech consisting of the use of the name of one thing for that of another of which it is an attribute or with which it is associated.

In this study, the target (implied) concepts corresponding to the source (original) concepts will be ascertained, and the metonymies in between these two concepts will be classified with regard to their directions of implication.

**KEY WORDS**

ʿAlī Shīr Nevāʾī, *Mecâlisü'n-Nefâyis*, metonymy, vocabulary, conceptual field, literary language.

## 1. Giriş

Orta Asya Türk dili ve edebiyatının gelişmesinde önemli tesiri olan Alî Şîr Nevâyî (1441-1501), Türkistan Türklüğünün yanında İran ve Irak üzerinden Türkiye Türklüğünü de derinden etkilemiş bir âlimdir (Özöndör 2016: 47). Nevâyî'nin vermiş olduğu pek çok eserin içinde Türk edebiyatında ilk olma özelliği taşıyan *Mecâlisü'n-Nefâyis* (H 896 / M 1490-91) adlı şairler tezkiresi öne çıkmaktadır. Doğu Türkçesinde kaleme alınmış olan bu tezkire, Türk şairler hakkında bilgi vermesi açısından Türk kültür ve edebiyat tarihi bağlamında önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır.

Bu makalede *Mecâlisü'n-Nefâyis* adlı tezkire, Nevâyî'nin dil ve üslup hususiyetlerinin niteliklerini tespit edebilmek amacıyla, sıklıkla kullanılan ve dikkati çeken metonimik yapılar bakımından ele alınacak ve bu yapılar ilgi yönlerine göre tasnif edilmeye çalışılacaktır. Metonimik yapıların tespit edilmesinde, Kemal Eraslan'ın *Mecâlisü'n-Nefâyis I (Giriş ve Metin) ve II (Çeviri ve Notlar)* adlı eserleri esas alınacaktır (2001).

## 2. Alî Şîr Nevâyî ve *Mecâlisü'n-Nefâyis*

Alî Şîr Nevâyî, Orta Türkçe (11-16. yy.) döneminde başlayıp Yeni Türkçe (16-20. yy.) döneminde klâsik şeklini alan Doğu Türkçesinin (14. yy.ın ikinci yarısı-20. yy. başı), Deşt-i Kıpçak, Türkistan ve Hint alt kıtasını kaplayan geniş bir coğrafyada ortak

yazı dili olarak kullanılmasına öncülük etmiş önemli bir şahsiyettir (Temel 2018: 6-9). Nevâyî, Türk dilini kuvvetli bir edebiyat diline yükseltmek için çalışmış ve Türk dilinin Farsçadan hem söz varlığı hem de morfolojik olarak daha üstün bir dil olduğunu ortaya koymuştur. Farsçanın hâkim olduğu bir dönemde Türk dilini canlandırmış ve ona hayat vermiştir. Nevâyî, kendi eserlerinin dilinden bahsederken de *Türkī, Türkçe, Türk(ī) tili, Türkī lafzı, Türk elfāẓı, Türkçe til* terimlerini kullanmıştır (Özönder 1996: 6-24).

Nevâyî'nin Türk dili bilinci ile yazdığı eserleri arasında ilk şairler tezkiresi olması bakımından *Mecâlisü'n-Nefâyis* önemli bir yere sahiptir. Orta Asya Türk kültür ve edebiyat tarihine kaynaklık eden bu eser 43'ü Türk şairi olmak üzere toplam 461 şairin hayatı hakkında kısa bilgilere yer vermektedir. 8 meclisten oluşan bu tezkirede, şair olanların dışında şiirle meşgul olmayan, fakat nazma yatkınlığı ile tanınan faziletli kişiler de yer almaktadır (Eraslan 2003).

Bu makalede eserin üslup özellikleri, metonimi sanatının kullanım şekilleri incelenmek suretiyle ortaya konulacaktır.

## 3. Metonimi (Ad Değişimi)

*Metonoma* (*μετονομάζω*) adlı söz sanatı, sözlük anlamı itibariyle Eski Yunancada "değiştirme" anlamındaki *meta* (*μετά*) ile "isim" anlamındaki *onoma* (*όνομα*) kelimelerinin birleşmesinden türemiş bir terim olup "Bir şeyin isminin yerine onunla çeşitli yönlerden ilgili olan başka şeylerin isimlerinin kullanılması, aktarılması" anlamına karşılık gelmektedir (Sinanoğlu 1953: 174, 201).

Türk dili ve edebiyatı kaynaklarında metonimi adlı söz sanatı, birkaç farklı terim altında incelenmektedir:

- *Mecâz-ı mürsel* (Bayrav 1969: 173, Kocakaplan 1998: 132, Saraç 2008: 109, Tarlan 2017: 182),
- *Ad aktarması* (Aksan 2000: 188, Üçok 2004: 94),
- *Düz değişmece* (Vardar 2002: 85),
- *Mürsel mecâz* (Cevdet Paşa 2000: 79, Bilgegil 2015: 163).

İsmini Yunancadan alan bu terim, kimi araştırmacılar tarafından *ad değişimi*, *anlam değişimi* kimilerine göre de *ad aktarması* olarak nitelendirilmektedir. Metonimi, bir kavramın kendisi kullanılmadan, o kavramla benzerlik dışında bir ilgisi bulunan başka bir kavram vasıtasıyla anlatılması sanatıdır. Söz sanatı olarak tavsif edebileceğimiz bu anlatım tarzında temel anlamdan başka bir temel anlama geçiş

veya anlamda iyi veya kötü bağlamda bir değişim söz konusu değildir.

"Öğretmen geldiğinde sınıf ayağa kalktı." cümlesinde sınıf, cansız bir varlık olup ayağa kalma eylemini gerçekleştirme yetisine sahip değildir. Sınıfın içinde bulunan öğrenciler ayağa kalkmıştır. *Sınıf* kelimesi gerçek anlamının dışında mecaz anlamı ile kullanılmış ve bu mecaz anlam ile sınıfın bir parçası olan "öğrenciler" kastedilmiştir. *Sınıf* kelimesinde sadece yer aldığı bağlam içindeki anlamı değerlendirildiğinde, tanık olunan mecazlı kullanımıyla metonimi yapıldığı sonucuna varılabilir. Aksi takdirde "sınıf" kelimesi müstakil olarak "öğrenciler" kavramına işaret etmemektedir. Ayrıca bu örnekte, kastedilen adın (öğrenciler) kendisi ile (benzerlik dışında) ilgisi olan başka bir ad (sınıf) ile yer değiştirmek suretiyle ifade edildiği görülmektedir. O hâlde bu kelimede temel bir anlam değişimi yoktur, sadece mecazlı kullanımla kastedilen esas anlama bir gönderme ve aktarma durumu yani ad değişimi (metonimi) söz konusudur.

## 4. Metonimi Sanatının Ayırt Edici Özellikleri

Bir metnin "edebî eser" başlığı altında tavsif edilebilmesi için söylenilen sözlerin birincil anlamının dışındaki diğer anlamları kastediyor ve bu söylemlerin de sanatlı ve estetik bir üslupla ifade ediliyor olması gerekmektedir. Edebî eserlerde kullanılan dil ve üslup özellikleri incelendiğinde çeşitli sanatlardan istifade edildiği dikkati çekmektedir. Bu sanatlı anlatımda başvurulan ifade yollarından biri de metonimidir.

Metonimi sanatının ayırt edici özelliklerini şu şekilde sıralayabiliriz:

- Metonimi içeren herhangi bir kelime mutlaka, gerçek anlamının dışında, mecazî anlamda kullanılır.
- Kelimenin gerçek anlamı ile düşünülmesinin önünde her zaman bir engel bulunur ve kullanıldığı bağlam bu içerikle kurulur.
- Metonimi, kavram alanı bakımından bir kelimenin aynı bağlam içinde başka bir kelimenin yerine geçecek şekilde kullanılmasına imkân verir, esas olarak referans fonksiyonuna sahiptir (Littlemore 2015: 4-9).
- Metonimi sadece referans aracı değildir, aynı zamanda anlamı sağlama fonksiyonunu da yerine getirir (Lakoff vd. 2015: 68).
- Metonimi, kavramsal bir varlığın, aracın, aynı idealize edilmiş bilişsel model içinde başka bir kavramsal varlığa, hedefe zihinsel erişim sağladığı bilişsel bir süreçtir (Radden vd. 2007: 337).
- Kaynak kavram aracılığıyla hedef kavram öne çıkar, vurgulanır

(Panther vd. 2003:7).

- Hedef kavram ile yerine kullanılan kaynak kavram arasında benzerlik ilgisi yoktur (Riemer 2003: 3). İki kelime arasında benzetme amacı güdülürse o zaman metafor sanatı meydana gelir.
- Gerçek anlamının dışında kullanılan kaynak kavram ile bu kelimenin işaret ettiği hedef kavram arasında yakınlık ilkesi gözetilerek kurulan belirli ilgiler (parça-bütün, sebeb-sonuç, genel-özel vb.) bulunur.
- Metonimi, yakınlık ilkesi üzerine kurulduğu için hiçbir sembol, imge veya soyut ifadeye yer vermez, doğrudan gerçeklik algısı ile ilişkili (Jakobson vd. 1956: 92), doğal ve açık bir anlatım tarzıdır (Lodge 1977: XIV).
- Metonimik kavramlar doğrudan fiziksel yahut nedensel çağrışımlar içerir (Lakoff vd. 2015: 72).
- Metonimiler, metaforların aksine manzum değil daha çok mensur metinlerde ortaya çıkar (Jakobson vd. 1956: 95- 96).
- Metonimi, verilmek istenen, kastedilen anlam, en az kelime ile anlatıldığı için dil ekonomisinin aktif olarak görüldüğü bir söyleyiş tarzıdır.
- Metonimi, her dilin kendi kültür, tecrübe ve dünyayı algılayış biçiminin yansıması üzerine temellenir, gelişigüzel yahut keyfî oluşumlar değildir (Lakoff vd. 2015: 72).

Metonimi üzerinde yapılan çalışmalar incelendiğinde kuruluş ilgilerinin çeşitleri üzerinde birbirinden farklı görüşlerin olduğu görülür:

Metonimiyi, bir kavramın ilişkili olduğu başka bir kavram ile anlatılması için kullanılan kavramsal ve bilişsel bir işlem olarak açıklayan Radden ve Kövecses, bu süreci üç başlık altında incelerler: *İnsan deneyimi, algısal seçicilik ve kültürel tercih*.

Bu bilişsel ilkelerden *insan deneyimi;* insanın insan olmayana tercihi (üretici için ürün, insan için şehir, sahip için sahip olunan şey), öznel için nesnel, somut için soyut (görünen için görünmeyen, şekil için içerik), yakınlık için uzaklık, işlevsel olan için işlevsel olmayan olmak üzere beş, *algısal seçicilik*; hazır olan için henüz gerçekleşmemiş olan (şimdiki zaman için geniş zaman, şimdiki zaman için gelecek zaman, duygu için duygunun bedene veya ifadeye yansıyan tepkileri), gerçek için hayal, çok için az, ülke için şehir, bütün için parça, sınırlı için sınırsız, özel için genel olmak üzere yedi ve *kültürel tercihler de* sıradan için olağanüstü, ideal için ideal olmayan, normal için normal olmayan, merkez için çevresel, baş veya son için orta,

asıl sayı için genel sayı, önemli şey için daha az önemli şey, genel için özel olmak üzere sekiz alt başlık altında izah edilmektedir (2007: 353-356).

Metoniminin, gündelik konuşmamız kadar gündelik düşünme ve eylemde bulunma tarzımızın da bir parçası olduğunu söyleyen Lakoff ve Johnson, bu süreci sistematik olarak yedi alt başlık altında tanımlarlar: 1. Özel için genel 2. Üretici için ürün 3. Nesne için kullanıcı 4. İnsan için şehir 5. Kurum için yönetici 6. Mekân için kurum 7. Mekân için olay (1987: 37-39).

Bilgegil, mürsel mecazını meydana getiren ilgilerin sayısının Arapçada 30, Fransızcada 10-15 civarında olduğunu Türkçede ise en önemlilerinin 10'u bulduğunu söyleyerek çeşitli dillerde değişkenlik gösterdiğine dikkat çekmektedir: *Lafzî mecazlar;* 1. Cüz'iyet-külliyet ilgisi 2. Sebebiyet ilgisi 3. Hülûl ilgisi 4. Umûm-husûs ilgisi 5. Masdariyet ilgisi 6. Mazhariyet ilgisi 7. Lâzımiyet-melzûmiyet ilgisi 8. Kevniyet ilgisi 9. Evveliyet ilgisi. *Aklî mecazlar;* 10. Âliyet ilgisi 11. Hazf ilgisi 12. İsnâd ilgisi (2015: 163-170).

Bu çalışmada ise *Mecâlisü'n-Nefâyis* adlı tezkirede, incelenen metonimik yapılardaki hedef ve kaynak kavramlar arasında toplam 11 temel ilginin yer aldığı tespit edilmiştir.

## 5. *Mecâlisü'n-Nefâyis*'te Öne Çıkan Metonimik Yapılar

Bu bölümde *Mecâlisü'n-Nefâyis* adlı tezkirede tespit edilen ve tüm çeşitleri ile öne çıkan metonimik yapılar, aralarındaki ilgi yönlerine göre tasnif edilmiş ve kullanım sıklıklarına göre sıralanmıştır.

### 5.1. Parça-Bütün İlgisi

Canlı veya cansız herhangi bir varlığın, kendisine ait bir parçasının söylenerek aslında varlığın kendisinin kastedilmesi veya kendisinin söylenerek bir parçasının kastedilmesi şeklinde kurulan metonimik ilgidir.

İncelenen eserde, kaynak-hedef kavram arasındaki metonimik ilişkinin en çok parça-bütün ilgisi üzerine kurulmuş olduğu tespit edilmiştir. Tezkiredeki kullanım sıklıklarına sıralanan bu kavramlar şu şekildedir:

- **Hedef kavramı "ölmek" olan metonimiler**

  Ve Mēvlānā hem-ol ża'f bile *ʿālemdin öt*ti. (MN TR664a/21) "Ve Mevlânâ da o hastalık ile âlemden göçtü."

Mevlānā Estarābād'da tāʿūn marażı bile *öt*ti. (MN TR661a/13-14) "Mevlânâ Esterâbâd'da veba hastalığı ile göçtü."

İkki ġarīb oġul yādigār *ḳoyup bar*dı. (MN TR662a/25) "İki garip oğul yadigâr bırakıp gitti."

Āḫır-i ḥayātında Kiçik Mīrzā bile ḥac devletiġa müşerref boldı ve anda *ʿālemġa vedāʿ it*ti. (MN TR666b/01) "Hayatının son zamanlarında Kiçik Mîrzâ ile hac devletine müşerref oldu ve orada âleme veda etti."

Ve pādişāhları hem bu fenā maḥallıdın *kit*ip, beḳā ser-menziliġa yitipdürler. (MN TR685b/03) "Padişahları da bu fena mahallinden göçüp beka menziline ulaşmışlardır. "

Ḫʷāce Semerḳand'da *Tiñri raḥmetiġa bar*dı… (MN TR664a/15) "Hâce Semerkant'ta Tanrı rahmetine kavuştu…"

Sefer iḫtiyār ḳıldı ve ol seferde *āḫiret seferi allıġa tüş*ti. (MN TR665a/11) "Sefere çıktı ve o seferde ahiret yolculuğu ile karşılaştı."

Çün ol Ḥażret *beḳā ʿālemiġā riḥlet ḳıl*dı, ol yana Mekke ʿazīmeti kılıp aṣlī maḳāmıġa bardı. (MN TR684b/23) "Hazret beka âlemine göç edince, o tekrar Mekke seferine çıkıp aslî makamına vardı."

Ammā ḥālā bu fenā dāru'l-ġurūrıdın *beḳā dāru's-sürūrıġa intiḳāl ḳılıp*durlar… (MN TR660a/03) "Ama şu anda yokluk gurur evinden (bu dünyadan) ebedî mutluluk evine (öbür dünyaya) göçmüşlerdir…"

Yukarıda cümlelerde yüklem görevinde yer alan *ʿālemdin öt-*, *öt-*, *ḳoyup bar-*, *ʿālemġa vedāʿ it-*, *kit-*, *Tiñri raḥmetiġa bar-*, *āḫiret seferi allıġa tüş-*, *beḳā ʿālemiġa riḥlet ḳıl-*, *beḳā dāru's-sürūrıġa intiḳāl ḳıl-* fiilleri, kaynak kavram olup bu kavramlar aracılığıyla kastedilen hedef kavram "ölmek"tir.

Ölüm anlayışının temelinde öncelikle her toplumun kendi inanç sistemi yer almaktadır. Bununla birlikte ölümün algılanışında insanın hayata bakış tarzı, içinde bulunulan hayat şartları ve kültürel faktörlerin de etkili olduğu söylenebilir (Yüksekkaya 2018: 5). Türklerde ölüm daima yaşam ile birlikte anılmıştır. Türkler, her zaman Tanrı'nın ebedî, insanoğlunun ise fani olduğuna inanmışlardır. Bu anlayışın bir tezahürü olarak *Orhun Âbideleri*'ndeki şu satırlar oldukça dikkat çekmektedir:

*Öd Teŋri yaşar. Kişi oglı kop ölgeli törümiş.* (KT K/10) "Zamanı {ebedî

olarak} Tanrı yaşar;[1] insanoğlu hep ölmek için yaratılmış. (Ercilasun 2016: 536)

Türklerin inanç sisteminde ölüm bir yok oluş değil, yaşamın devamı, ebedi âlemin bir başlangıcıdır. Türklerde, öldükten sonra hayatın bitmediğine, yeni bir yaşamın başlayacağına inanıldığı için ölüm adeta bir "yer değiştirme" olarak kabul edilir. Türklerde ölüm algısını, kullandıkların dilin söz varlığından yani kelime, kelime grupları, kalıplaşmış sözler, terimler, deyimler ve atasözlerinden takip etmek mümkündür.

İncelenen bu eserde de ölümün "yeni hayatın başlangıcı olduğu" düşüncesinin *ʿālemdin öt-, öt-, ḳoyup bar-, ʿālemġa vedāʿ it-, kit-, āḫiret seferi allıġa tüş-, beḳā ʿālemiġa riḥlet ḳıl-, beḳā dāru's-sürūrıġa intiḳāl ḳıl-* gibi birbirinden farklı tezahürleri üzerinden metonimilerinin yapıldığı görülmektedir.

Ölüm *ḳoyup bar-, ʿālemġa vedāʿ it-, kit-, āḫiret seferi allıġa tüş-, beḳā ʿālemiġa riḥlet ḳıl, beḳā dāru's-sürūrıġa intiḳāl ḳıl-* fiilleri ile "dünyayı terk etmek, bu dünyaya veda etmek, öteki dünyaya gitmek, ahirete yolculuk etmek, ebedi âleme göç / yolculuk etmek" şeklinde algılanmaktadır. Bu algı da ölümden sonra onun bir parçası olan diğer dünyada hayatın devam ettiği düşüncesinin bir yansımasıdır.

Ölüm ayrıca öteki dünyaya (ahirete) geçiş yapmaktır. Ölümün *ʿālemdin öt- ve öt-* fiilleri ile "ölümün bir parçası olan öteki dünyaya geçmek, göç etmek" şeklinde "geçiş" olarak algılanması da yeni bir yaşamın başlangıcının işaretidir.

Son olarak ölümün *Tiñri raḥmetiġa bar-* fiili ile "Yaradan'a kavuşmak, ebedî âlemde Yaradan ile yeni bir hayata adım atmak" şeklinde algılandığını söyleyebiliriz.

Karşımıza çıkan ve ölüm düşüncesinin ve ölmek eyleminin parçası olan bu kavramlar ile bütüncül anlamda hedef gösterge olarak "ölmek" kavramının kastedildiği ve metonimik bir ilişki kurulduğu tespit edilmiştir.

---

[1] Thomsen (1896: 113), Orkun (1994: 52), Malov (1951: 33) bu cümleyi "Öd teŋri yasar." şeklinde okuyup "Zamanı Tanrı tayin eder ve takdir eder." olarak, Tekin "Öd teŋri aysar." şeklinde okuyup "Zaman Tanrısı buyurunca…" olarak yorumlarken (1988: 22-23) Radloff ve Ergin (2008: 26), "Öd Teŋri yaşar." şeklinde okuyup "Zamanı Tanrı yaşar." olarak anlamlandırmaktadır. Ercilasun ise öncelikle "yasa-" fiilinin 13. yüzyılda Çengiz Han dönemi ile ortaya çıktığını dolayısıyla "yasar" şeklinde bir okumanın uygun olmayacağını, daha sonra bu iki cümlenin "ölüm" ve "yaşam" zıtlığına dayandığını ve metne edebî üslupla yaklaşıldığında, *Tanrı'nın bâki, insanoğlunun ise fâni olması* düşüncesinden yola çıkılarak "Ebedî olarak Tanrı yaşar, kişioğlu hep ölmek için yaratılmış." şeklinde ifade etmenin daha doğru olacağını söylemektedir. (Ercilasun 2007: 90).

Yārdın ni kilse, anı mubāḥ bilip *cān bir*ürde diptür. (MN TR688a/12) "Yârdan ne gelse, onu mübah bilip can verme hususunda söylenmiştir."

Yukarıdaki cümlede de *cān bir-* fiili ile ölümün "ruhun/canın bedenden ayrılışı" olarak algılandığı söylenebilir (Yüksekkaya 2018: 18). İnsan canını verdiği anda ölmüş, ebedî hayata intikal etmiş olur. Dolayısıyla bu cümlede de *cān bir-* ölümün bir parçası olup metonimik bir ilgi ile kullanılmıştır:

| | | |
|---|---|---|
| Kaynak kavram | → | *ḳoyup bar-, ʿālemġa vedāʿit-, kit-, āḫiret seferi allıġa tüş-, beḳā ʿālemiġa riḥlet ḳıl-, beḳā dāru's-sürūrıġa intiḳāl ḳıl- / ʿālemdin öt-, öt-, Tiñri raḥmetiġa bar-, cān bir-* |
| Hedef kavram | → | *öl-* |
| Metonimik ilgi yönü | → | *parça / bütün* |

### ❖ Hedef kavramı "insan" olan metonimiler

Bu faḳīr ü ḥaḳīr Babur Sulṭān tābe / şerāhunıñg mubārek *tili*din mundaḳ işittim... (MN TR 685b/25) "Bu fakir ve hakir Babur Sultân'ın, kabri temiz olsun, mübarek dilinden şöyle duydum."

Mīrzā'nıñg mubārek *dīdān*ın köre alġay-min dip işikke kilip ṣudūrnı vāsıṭa ḳılıp anı maʿẕūr körgüzüp takvimin ʿarż ḳılıpturlar. (MN TR685b/27) "Mîrzâ'nın mübarek yüzünü görebilir miyim diye eşiğe gelip vezirleri araya koyup kendisini mazur gösterip takvimini arz etmişler."

Eyledi *laʿl*ı tebessüm ġonçe-i ḫandān imes

Dāġını *köñglüm* ḳanattı lāle-i nuʿmān imes (MN TR689a/01) "Dudağı gülümsedi, açılmış gonca değildir, yarasını gönlüm kanattı, gelincik değildir."

Yıġlama ey *köz* kim ol serv-i semen-ber kilgüsi

Köymegil ey *cān* ki ol ḫūrşīd-i enver kilgüsi (MN TR691b/15-16) Ey göz, ağlama, o yasemin göğüslü servi (sevgili) gelecek; ey can, yanıma, parlak güneş (sevgili) gelecek."

*Cān u köñglü*mni cefā otı bile köydürdüñgüz

Eyle kim kül boldum u mindin *köŋül* tındurduŋuz (MN TR669a/21)[2]
"Can ve gönlümü cefa ateşi ile yaktınız, öylesine ki kül oldum ve benden gönül rahatlattınız."

Yukarıdaki örneklerde yer alan *til, dīdār, laʿl, köz, cān* ve *köŋül* kelimeleri kaynak kavram olup bu kavramlar aracılığıyla kastedilen hedef kavram "insanın kendisi"dir.

Bir insanı tanımanın en güzel yolu, genellikle o insanın vücut parçalarından yola çıkılarak yapılan tariflerle mümkün olur. İncelenen eserde de tespit edilen ve yukarıda örnekleri sıralanan *til* ile "Babur Sultân", *dīdār* ile "Babur Mîrzâ", *laʿl* ile "sevgili", *köz* ile "mâşuk", *cān ve köŋül* ile "Mevlânâ Bilâl" anlatılmak istenmiştir. Eylemi yapan veya eylemden etkilenen esas varlık insan olmasına rağmen, bu eylemlerin gerçekleşmesi sürecinde etken veya etkilenen bağlamda birincil dereceden yakınlığı bulunan organ adları ve diğer vücut parçalarından istifade edilmiştir. Dolayısıyla insana ait olan bu uzuv ve parçalar, "bütün"ü temsil eden "insan" kavramı ile yer değiştirerek metonimik bir ilgi ile kullanılmıştır:

| | | |
|---|---|---|
| Kaynak kavram | → | *til, dīdār, laʿl, köz, cān, köŋül* |
| Hedef kavram | → | *insan* |
| Metonimik ilgi yönü | → | *parça / bütün* |

❖ **Hedef kavramı "namaz" olan metonimiler**

Amma öz resmleri bile *baş yirge ḳoy*maḳ teklīfi hem körgüzdi. (MN TR660b/24) "Ama kendi âdetlerine göre Şeyh'in yere baş koyması gerektiğini de bildirdi."

Namāz tükengendin soŋra yene ikki *rekʿat ḳıl*dı. (MN TR677b/06-07) "Namaz bittikten sonra (fazla olarak) iki rekât daha kıldı."

Yukarıdaki örneklerde yer alan *baş yirge ḳoy-* ile *rekʿat ḳıl-* birleşik fiilleri kaynak kavram olup bu kavramlar aracılığıyla kastedilen hedef kavram "namaz kılmak"tır.

İlk cümlede kaynak kavram olan *baş yirge ḳoy-* birleşik fiili "namaz kılarken alnı, el ve ayaklarını, dizlerini, ayak parmaklarını yere getirmek, secde etmek" (Parlatır vd. 1988: 1927), ikinci cümlede kaynak kavram olan *rekʿat* da "namazda bir kıyam

[2] Bu matla Mevlânâ Bilâl'e aittir.

(ayakta durma), bir rükû (ayaktayken eğilme) ve iki secdeden (yere kapanma) oluşan kısım" (Parlatır vd. 1988: 1853) anlamına gelmektedir. Bu iki kavram, namazın bölümlerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla yukarıdaki cümlelerde, namazın bölümlerini oluşturan *baş yirge ḳoy-* ile *rekʿat ḳıl-* kavramları, bütünü temsil eden "namaz kılmak" kavramı ile yer değiştirerek metonimik bir ilgi ile kullanılmıştır:

| | | |
|---|---|---|
| Kaynak kavram | → | *baş yirge ḳoy-, rekʿat ḳıl-* |
| Hedef kavram | → | *namaz kıl-* |
| Metonimik ilgi yönü | → | *parça / bütün* |

## 5.2. Hazf İlgisi

Hazf, kelime anlamı itibari ile "ortadan kaldırmak, yok etmek" demektir (Çağbayır 2007: 1919). Sözü uzatmamak ve gerçekleşmesi istenen iş, eylem, hareket veya durumun bir an önce ifade edilmesi için dil ekonomisinin kuralları gereğince kurulan metonimik ilgidir.

İncelenen eserde, sıklıkla doğum ve ölüm yerlerine işaret eden şehir adları üzerinde hazf ilgisinin kurulduğu tespit edilmiştir:

> Ḳabrını dirler ki *Kuhistān*'dadur. (MN TR666a/14) "Kabrinin Kuhistân'da olduğunu söylerler."
>
> *Çiçektü*'din bolur. (MN TR672a/03) "Çiçektü'dendir."

İncelenen eserde, şairlerin doğum ve ölüm yerleri ifade edilirken sıklıkla sadece şehir adı verilmiş olup o şehrin hangi semti, mahallesi, sokağı veya bölgesi olduğu detaylı olarak belirtilmemiş, eksiltili bir şekilde söylenmiştir. Yukarıdaki cümlelerin ilkinde şairin mezarının Kuhistan'da bir kabristanta olduğu, ikinci cümlede ise Çiçektü şehrinin belli bir semtinde doğduğu ve oralı olduğu kastedilmiştir.

Öte yandan eserin başka satırlarında, şairlerin ölüm ve doğum yerleri ile ilgili bilginin verildiği cümlelerde yukarıda tespit edilen eksiltili kullanımların olmadığı görülür. Aşağıdaki ilk iki cümlede mezarın bulunduğu yer, şehrin ismi dışında mevki (mescid-i câmi) ve sokak (Kûçe-i safâ) adı verilerek, üçüncü cümlede ise şairin doğduğu yer, şehir ve semt ismi şeklinde detaylı olarak ifade edilmiştir:

> Ḳabrı *Estarābād'da mescid-i cāmiʿ rū-be-rūyıdadur.* (MN TR666b/06-07) "Kabri Esterâbâd'da mescid-i câmi ile karşı karşıyadır."
>
> *İḥlāṣiyye medresesi*de fevt boldı ve *Kūçe-i ṣafā başıda* ḳoyuldı. (MN TR666b/15-16) "İhlâsiyye medresesinde vefat etti ve Kûçe-i safâ

başında toprağa verildi."

*Ḳunduz'nıñg İşkemīş atlıġ kintidindür.* (MN TR678b/27) "Kunduz'un İşkemîş adlı kentindendir."

Hazf ilgisinin tespit edildiği ve kullanım sıklıklarına sıraladığımız diğer kavramlar şu şekildedir:

Taḥṣīl ḳılur ṣūretide ġurbet iḫtiyār ḳılıp *Ḫorāsān'*ġa kildi. (MN TR671b/16-17) "Tahsil yapmak için gurbete düştü ve Horâsân'a geldi."

Sulṭān Muḥsin'niñg ki *ʿArabistān'*da pādişāhdur, inisidür. (MN TR667a/16) "Arabistan'da padişah olan Sultân Muhsin'in küçük kardeşidir."

*Yigitlikleri*de Şeyḫ Ṣadru'd-dīn-i Erdebīlī ḳuddise sırruhuġa mürīd boldılar… (MN TR660a/11) "Gençliklerinde Şeyh Sadru'd-dîn-i Erdebîlî'ye, sırrı mübarek olsun, mürit oldular..."

Evvelġı meclis cemāʿat-i maḫādīm ve *ʿazīzler* ẕikride… (MN TR660a/07) "Birinci meclis, kibar kimseler ile aziz kişilerin anılması hususundadır…"

*Derzīlıḳ*ḳa mensūb irdi. (MN TR668b/01-02) "Terzilik sanatına mensuptur."

ʿArūż bilür irdi ve *Siyerü'n-nebī* naẓm ḳılıp irdi. (MN TR 668a/27) "Aruz bilirdi ve Siyerü'-nebî adlı eser nazmetmişti."

Ol Ḥażret *taḫtda* irdiler. (MN TR685b/16) "Hazret, tahtta oturmaktaydı."

Yukarıdaki cümlelerde sırasıyla, şairin Horasan'a geldiği söylenirken "Horasan'da bulunan bir okula" geldiği, Sultan Muhsin'in Arabistan'da "halkın padişahı" olduğu, *yigitlikleri* ile "gençlik yılları, zamanları", *ʿazīzler* ile "aziz kişiler", *derzīlıḳ* ile "terzilik mesleği", *Siyerü'n-nebī* ile "*Siyerü'n-nebî* adlı eser" ve son olarak *taḫtda* ile "tahtın üstünde oturmak" kastedilmiştir. Dolayısıyla bu cümlelerde, söz konusu kavramların hazf ilgisi üzerinden metonimik ilişki ile kullanıldığı görülmektedir.

## 5.3. Organ, Vücut Parçası İlgisi

Bir cümledeki eylem veya durumun, organ adı veya vücuda ait herhangi bir unsur aracılığıyla ifade edilmesi şeklinde kurulan metonimik ilgidir.

Saṭrencḳa andaḳ maġlūbdur kim bir ḥarīf *iligide tüş*se, ḫalāṣ bola almas. (MN TR678a/04-05) "Santranca öylesine düşkündü ki eline düşen

kimse kurtulamazdı."

Yukarıdaki cümlede yer alan *iligide tüş-* birleşik fiili, kaynak kavram olup bu kavram aracılığıyla kastedilen hedef kavram "yakalanmak"tır.

Bu cümlede *iligide tüş-* deyimi "yakalanmak, düşmanın ya da kendisine hıncı bulunan birinin hâkimiyetinde kalmak" (Aksoy 1984: 629) anlamlarına gelmektedir. Birine yakalanmak için öncelikle onun etkinlik alanında bulunmanız gerekmektedir. Birinin eline düştüğünüz vakit o kişinin hâkimiyeti altına girmişsiniz demektir. İşte bu cümlede *iligide tüş-* kavramı "yakalanmak" kavramı ile yer değiştirerek organ-eylem ilgisi üzerinden metonimik bir ilişki ile kullanılmıştır:

| | | |
|---|---|---|
| Kaynak kavram | → | *iligide tüş-* |
| Hedef kavram | → | *yakalan-* |
| Metonimik ilgi yönü | → | *organ ilgisi* |

> Bu efsānelerni yasap birevge baġlasalar, işitken kişi ınana almaġay, belki caʿlīdür dip aytḳuçınıng͡ tekellümiġa *ḳulaḳ sal*maġay. (MN TR693a/18-19) "Bu efsaneleri düzenleyip birine ait kılsalar, işiten kişi inanamaz, uydurmadır, diyerek söyleyenin sözüne kulak asmaz."

Yukarıdaki cümlede yer alan *ḳulaḳ sal-* birleşik fiili, kaynak kavram olup bu kavram aracılığıyla kastedilen hedef kavram "dinlemek"tir.

Bu cümlede *ḳulaḳ sal-* deyimi üzerine aldığı *-ma-* fiilden fiil yapım eki ile olumsuz olarak "dinlememek, önem vermemek" anlamında kullanılmaktadır (Aksoy 1984: 794). Dinlemek eylemi işitme organı olan kulak vasıtasıyla gerçekleşir. Burada "sözü dikkate almak önemsemek, dinlemek" hedef kavramı, bu eylem için gerekli olan organ ile anlatılmıştır. Dolayısıyla bu cümlede *ḳulaḳ sal-* kavramı "dinlemek" kavramı ile yer değiştirerek organ-eylem ilgisi üzerinden metonimik bir ilişki ile kullanılmıştır:

| | | |
|---|---|---|
| Kaynak kavram | → | *ḳulaḳ sal-* |
| Hedef kavram | → | *dinle-* |
| Metonimik ilgi yönü | → | *organ ilgisi* |

> Şeyḫ ol vechġa *baş indür*medi. (MN TR660b/24) "Şeyh bu ihsana baş eğmedi."

Yukarıdaki cümlede yer alan *baş indür-* birleşik fiili, kaynak kavram olup bu kavram aracılığıyla kastedilen hedef kavram "boyun eğmek, razı olmak"tır.

Bu cümlede *baş indür-* deyimi, üzerine aldığı *-ma-* fiilden fiil yapım eki ile

olumsuz olarak "boyun eğmemek, razı olmamak" anlamında kullanılmaktadır. Her söylenilen söze "olur" manasında başınızı eğer, her işi yapmayı kabul ederseniz o kişiye itaat etmiş, boyun eğmiş olursunuz. Birisinin emir ve buyruklarını yerine getirmeyi kabul etmek ifadesi, insanın "baş" organı vasıtasıyla, başın tasdik ettiğini gösterir vaziyette, çaresizce eğik ve bükülü durması hareketiyle anlatılmak istenmiştir. Dolayısıyla bu cümlede *baş indür-* kavramı "birisinin buyruğunu kabul etmek" kavramı ile yer değiştirerek organ-eylem ilgisi üzerinden metonimik bir ilişki ile kullanılmıştır:

| | | |
|---|---|---|
| Kaynak kavram | → | *baş indür-* |
| Hedef kavram | → | *boyun eğ-, razı ol-* |
| Metonimik ilgi yönü | → | *organ ilgisi* |

*Yitti cān aġzımġa*, yitkür lebni kim cān tapşuray

Bārī ölmesdin burun bu naḳd-i pinhān tapşuray (MN TR692a/21) "Can ağzıma erişti, dudağını ulaştır ki can bulayım; bari ölmeden önce bu gizli serveti emanet edeyim."

Yukarıdaki beyitte yer alan *cān aġıza yit-* birleşik fiili, kaynak kavram olup bu kavram aracılığıyla kastedilen hedef kavram "çok heyecanlanmak, aşırı duygulanmak"tır. Herhangi bir durum, olay veya hareket karşısında sevinç, korku, kızgınlık, üzüntü, kıskançlık gibi sebeplerle ortaya çıkan aşırı heyecanlanma duygusu ile insan vücudunda fark edilir bazı değişiklikler tezahür etmektedir. İnsan heyecanlandığı zaman, kalp atışı gözle görülür derecede hızlanır, kalbi yerinden çıkacak gibi şiddetlenir ve ağzında atıyormuş gibi belirgin şekilde hissedilir. Bu beyitte de söz konusu duygu, insan vücudunda tesir ettiği organlardan olan "ağız" vasıtası ile kavramlaştırılmak suretiyle anlatılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla *cān aġıza yit-* kavramı "çok heyecanlanmak" kavramı ile yer değiştirerek organ-eylem ilgisi üzerinden metonimik bir ilişki ile kullanılmıştır:

| | | |
|---|---|---|
| Kaynak kavram | → | *cān aġıza yit-* |
| Hedef kavram | → | *çok heyecanlan-* |
| Metonimik ilgi yönü | → | *organ ilgisi* |

Zülf açıp min tilbeni āşüfte-aḥvāl eyledi͡ng

> *Ḳaş üze çīn körgüz*üp kön͡glümni bī-ḥāl eyledin͡g (MN TR689b/05) "Saçını açarak ben deliyi perişan hâlli eyledin; kaşını çatıp (kaş üzerinde kıvrım gösterip) gönlümü hâlsiz eyledin."

Yukarıdaki beyitte yer alan *ḳaş üze çīn körgüz-* birleşik fiili, kaynak kavram olup bu kavram aracılığıyla kastedilen hedef kavram "öfkelenmek"tir.

İnsan, hoşa gitmeyen herhangi bir olay veya durum karşısında sinirlendiği zaman ilk olarak yüzünde belirgin bazı değişiklikler meydana gelir. Yüzde meydana gelen ilk belirti iki kaşın birbirine yaklaşması ve ikisi arasında kalan deride meydana gelen hafif şişkinlik sonucu ortaya çıkan kaş çatılmasıdır. Kaşları çatık olan insanın hissiyat anlamında saldırgan bir tavır içerisinde ve kontrolünü kaybedecek şekilde kızgın olduğunu söylemek mümkündür. İnsan mutluyken nasıl ağzı kulaklarına varacakmış gibi tebessüm ediyor, mutsuz ve üzgünken gözleri ağlayacakmış gibi dolu ve buğulu, şaşırdığında iri iri açılıyorsa sinirliyken de kaşları kıvrım kıvrım olup düğümleniyor[3] ve çatılıyor. Dolayısıyla bu beyitte "öfkelenmek" kavramı, bu ruh hâlinin yüzdeki göstergesi olan *ḳaş üze çīn körgüz-* kavramı ile yer değiştirerek vücut parçası-eylem ilgisi üzerinden metonimik bir ilişki ile kullanılmıştır:

| | | |
|---|---|---|
| Kaynak kavram | → | *ḳaş üze çīn körgüz-* |
| Hedef kavram | → | *öfkelen-* |
| Metonimik ilgi yönü | → | *vücut parçası ilgisi* |

> Ve ol zamān şuʿarāsı anın͡g *til*idin ḳorḳup anın͡g cānibini köp riʿāyet ḳılur irmişler. (MN TR662b/10) "Ve o zamanın şairleri, onun dilinden çekinip ona fazlasıyla saygı gösterirlermiş."

Yukarıdaki cümlede yer alan *til,* kaynak kavram olup bu kavram aracılığıyla kastedilen hedef kavram "söz"dür.

---

[3] Doğu Türkçesinde *ḳaş üze çīn körgüz-* şeklinde ifade edilen "kaş çatmak" kavramını, Karahanlı Türkçesinde (11-13. yy.) "kaşı düğümlemek" anlamına karşılık gelecek şekilde *ḳaş tüg-* olarak görüyoruz:

sevindi tidükte sasıtur söker / yazıldı tidükte buşup *ḳaş tüg*er "O, memnun oldu derken, ortalığı berbat eder, söver; yüzü güldü derken, hiddetlenir, kaşlarını çatar." (KB 4756) (Arat 2007: 476, 1988: 344)

bu er ol tutçı *kaşı* közi *tügül*gen "Bu, her zaman kaşı gözü düğülen, can sıkıntısından kaşı gözü çatılı kişidir." (DLT I: 5-8) (Atalay 2006: 524)

Dil, ağzın içinde yer alan, besinleri yutmak ve tat almak dışında konuşma işlevini sağlamak görevine sahip olan organımızın adıdır. Bir insan, konuşma yetisini bu organından almaktadır. Bir duygunun veya düşüncenin bir veya birkaç heceden oluşan kelime veya kelime grubu şeklindeki ifadesinin her birine söz adı verilmektedir. Yukarıdaki cümlede de *til* ile "dil vasıtasıyla söylenen, ortaya konulan ve dilden çıkan herhangi bir söz" anlatılmak istenmiştir. Dolayısıyla bu cümlede "söz" kavramı, *til* kavramı ile yer değiştirerek organ-nesne ilgisi üzerinden metonimik bir ilişki ile kullanılmıştır:

| | | |
|---|---|---|
| Kaynak kavram | → | *til* |
| Hedef kavram | → | *söz* |
| Metonimik ilgi yönü | → | *organ ilgisi* |

## 5.4. Sebep-Sonuç İlgisi

Bir cümlede sebebin söylenerek sonucun veya sonucun söylenerek sebebin kastedilmesi şeklinde kurulan metonimik ilgidir.

> Esterābād'da a͡nga *ḳażā yi*tip naʿşın Sebzvār'ġa kiltürdiler. (MN TR663a/24) "Esterabad'da kaza yaptı, naaşını Sebzvar'a getirdiler."

Yukarıdaki cümlede yer alan *ḳażā yit-*, kaynak kavram olup bu kavram aracılığıyla kastedilen hedef kavram "ölmek"tir. Ölümün gerçekleşme sebebi kazadır. Dolayısıyla bu cümlede, *ḳażā yit-* sebep olarak verilip, kazanın sonucunda gerçekleşen "ölüm" anlatılmak istenmiştir:

| | | |
|---|---|---|
| Kaynak kavram | → | *ḳażā yit-* |
| Hedef kavram | → | *öl-* |
| Metonimik ilgi yönü | → | ***sebep**-sonuç ilgisi* |

> Hem-ol vaḳtda a͡nga ceẕbe yitişti kim ʿ*aḳlı zāyil bol*dı. (MN TR664b/06) "O sıra kendisine cezbe ulaştı ve aklı başından gitti."

Yukarıdaki cümlede yer alan ʿ*aḳlı zāyil bol-* deyimi, kaynak kavram olup bu kavram aracılığıyla kastedilen hedef kavram "delirmek"tir.

Bir insanın aklını kullanamama durumuna gelmesi demek, aklını kaybetmiş

olduğunu gösterir. Aklını kaybeden insan gün geçtikçe sağlıklı düşünemez olur ve kontrolsüz hareketler yapmaya başlar, en sonunda delirir. Dolayısıyla bu cümlede *ʿaḳlı zāyil bol-* eylemi sebep olarak verilip, aklını yitirmenin sonucunda meydana gelen "delirmek" eylemi anlatılmak istenmiştir.

| | | |
|---|---|---|
| Kaynak kavram | → | *ʿaḳlı zāyil bol-* |
| Hedef kavram | → | *delir-* |
| Metonimik ilgi yönü | → | ***sebep**-sonuç ilgisi* |

> *Dimāġı ḫabṭ ḳıl*dı ve ḥayālı Mīr Ḥaydar ḫayālı barġan sarı bardı. (MN TR664b/11) "Dimağı zayıfladı ve hayali Mîr Haydar hayalinin vardığı tarafa gitti."

Yukarıdaki cümlede yer alan *dimāġı ḫabt ḳıl-* birleşik fiili, kaynak kavram olup bu kavram aracılığıyla kastedilen hedef kavram "yaşlanmak"tır.

Yaşlanma, her canlıda görülen ve vücut fonksiyonlarında giderek azalmaya neden olan, olağan ve doğal bir süreçtir. Yaşlanan her insanda fizyolojik ve psikolojik bazı değişiklikler meydana gelir. Bu değişikliklerden biri de idrakin zayıflayıp, anlama güçlüğünün yaşanmasıdır. Bu cümlede de "yaşlanmak" eylemi, sonuçlarından biri olan *dimāġı ḫabt ḳıl-* ile anlatılmak istenmiştir.

| | | |
|---|---|---|
| Kaynak kavram | → | *dimāġı ḫabt ḳıl-* |
| Hedef kavram | → | *yaşlan-* |
| Metonimik ilgi yönü | → | *sebep-**sonuç** ilgisi* |

> *Tök*üp *ḳanı*m taraḥḥum ḳılmadıñ hīç
> Körüp ḥālım tebessüm ḳılmadıñ hīç (MN TR688a/09-10) "Kanımı döküp hiç acımadın, hâlimi görüp hiç gülümsemedin."

Yukarıdaki beyitte yer alan *ḳan tök-* deyimi, kaynak kavram olup bu kavram aracılığıyla kastedilen hedef kavram "cana kıymak, ölüme yol açmak"tır.

Herhangi birini yaraladığınız veya öldürdüğünüz zaman o kişinin zarar verdiğiniz uzvundan veya parçasından kan akmaya başlar. Bu cümlede kan, acı ve eziyetin göstergesi olarak kavramlaştırılarak, yapılan eziyetin derecesini belirginleştirmiştir. Dolayısıyla *ḳan tök-* sonuç olarak söylenip kanın dökülmesine

sebep olan "öldürmek" eylemi anlatılmak istenmiştir.

| | | |
|---|---|---|
| Kaynak kavram | → | *ḳan tök-* |
| Hedef kavram | → | *cana kıy-, ölüme yol aç-* |
| Metonimik ilgi yönü | → | *sebep-**sonuç** ilgisi* |

## 5.5. Safha İlgisi

Bir eylemin, durumun veya olayın gerçekleşmesi sürecinde birbirini takip eden ve öncesinde yaşanan başka evreler yer almaktadır. Bir cümlede esas eylemin söylenmeyip o eylemin meydana gelmesini hazırlayan, evvelinde ortaya çıkan diğer eylemlerin söylenerek esas eylemin kastedilmesi şeklinde kurulan metonimik ilgidir.

> Ve *laḳve marażı* bar irdi, andaḳ kim *aġzıdın su bar*ur irdi ve *żabṭ ḳıla alma*s irdi. (MN TR661b/20-21) "Ağız çarpılması hastalığı vardı, öyle ki ağzından sürekli su gelirdi ve zapt edemezdi."

Yukarıdaki cümlede yer alan *laḳve marażı*, *aġzıdın su bar-*, *żabṭ ḳıla alma-*, kaynak kavram olup bu kavramlar aracılığıyla kastedilen hedef kavram "ölmek"tir.

Bu cümlede ölmek eyleminin hazırlayıcısı niteliğinde olan ve bu içerikle karşımıza çıkan "ağız çarpılması hastalığı", "ağızdan sürekli su gelmesi" ve "ağızdan gelen suyun durdurulamaması" gibi safhaların art arda sıralandığını görüyoruz. Bu safhalar aracılığıyla okuyucuda belli çağrışımlar ve algının oluşması hedef alınmış ve esas eylem kavratılmaya çalışılmıştır:

| | | |
|---|---|---|
| Kaynak kavram | → | *laḳve marażı, aġzıdın su barıp żabṭ ḳıla alma-* |
| Hedef kavram | → | *öl* |
| Metonimik ilgi yönü | → | *safha ilgisi* |

> Sulṭān Ebū Saʿīd Mīrzā alarnı *müsteʾṣal ḳıl*dı ve mülk ü mālların igeledi. (MN TR666a/06) "Sultân Ebû Sa'îd Mîrzâ onların kökünü kurutup mülk ve mallarını sahiplendi."

Yukarıdaki cümlede yer alan *müsteʾṣal ḳıl-* birleşik fiili, kaynak kavram olup bu kavram aracılığıyla kastedilen hedef kavram "ortadan kaldırmak"tır.

Canlı veya cansız her türlü varlığı ortadan kaldırmak için öncelikle o varlığın yaşaması için gerekli olan maddeleri yok etmek, onların köklerini kurutmak gerekir. Bu cümlede de "kökünü kurutmak" anlamındaki *müsteʾṣal ḳıl-*, safha ilgisi kurulmak suretiyle "ortadan kaldırmak" eylemini ifade etmek için kullanılmıştır:

| | | |
|---|---|---|
| Kaynak kavram | → | *müste'ṣal ḳıl-* |
| Hedef kavram | → | *ortadan kaldır-* |
| Metonimik ilgi yönü | → | *safha ilgisi* |

İḫlāṣiyye medreseside fevt boldı ve Kūçe-i ṣafā başıda *ḳoyul*dı. (MN TR666b/15-16) "İhlâsiyye medresesinde vefat etti ve Kûçe-i safâ başında defnedildi."

Yukarıdaki cümlede yer alan *ḳoy-* fiili, kaynak kavram olup bu kavram aracılığıyla kastedilen hedef kavram "defnetmek"tir.

Ölüyü gömme işlemi öncesinde bazı safhaların gerçekleşmesi gerekmektedir; naaşın yıkanması, kefen bezine sarılması, açılan çukura yavaşça bırakılması, üzerinin toprakla örtülmesi vb. Dolayısıyla bu cümlede de "toprağa bırakmak" anlamındaki *ḳoy-*, safha ilgisi kurulmak suretiyle "defnetmek" eylemini ifade etmek için kullanılmıştır:

| | | |
|---|---|---|
| Kaynak kavram | → | *ḳoy-* |
| Hedef kavram | → | *defnet-* |
| Metonimik ilgi yönü | → | *safha ilgisi* |

Ḳāfiye ve mutavassıṭ *oḳu*r irdi. (MN TR677b/19) "Kafiye ve mutavassıt okurdu."

Yukarıdaki cümlede yer alan *oḳu-* fiili, kaynak kavram olup bu kavram aracılığıyla kastedilen hedef kavram "öğrenmek"tir.

Herhangi bir şeyi öğrenmek için öncelikle o şey hakkında fikir sahibi olmak, bunun için de bazı okumalar yapmak gerekir. Bu cümlede de *oḳu-*, safha ilgisi kurulmak suretiyle "öğrenmek" eylemini ifade etmek için kullanılmıştır:

| | | |
|---|---|---|
| Kaynak kavram | → | *oḳu-* |
| Hedef kavram | → | *öğren-* |
| Metonimik ilgi yönü | → | *safha ilgisi* |

## 4.6. Genel-Özel İlgisi

Bir cümlede genel bir kavramın söylenip, o kavram alanına ait özel bir anlamın veya özel bir kavramın söylenip o kavramın ait olduğu genel bir anlamın kastedilmesi şeklinde kurulan metonimik ilgidir.

*Zamān* padişahı anıñg mülāzemetiġa yiter idi. (MN TR664b/03) "Zamanın padişahı (ile) onun hizmetine giderdi."

Bu tārīḫde kim bu *risāle* bitildi, ḫamsedin Leylī vü Mecnūn ve Ḫusrev ü Şīrīn ve Heft-peyker'ġa tetebbuʿ ḳılıp irdi. "Bu risalenin yazıldığı tarihte hamseden Leylî vü Mecnûn, Husrev ü Şîrîn ve Heft-peyker'i örnek almaktaydı." (MN TR671b/02-03)

Simnān'lıġdur. Öz mülkidin ʿilm ṭalebiġa *şehr*iġa kilip irdi ve faḳīrniñg medreseside *sabaḳ oḳu*r irdi. (MN TR675a/23) "Simnânlıdır. Ülkesinden ilim öğrenmek için şehre geldi ve fakirin medresesinde derse başladı."

Ḥᵛāce Efḍal'ġa *ḳarābetdür*. (MN TR676b/04) "Hâce Efdal'a akrabadır."

Yukarıdaki cümlelerde sırasıyla "bir iş veya oluşun içinde geçtiği, geçeceği veya geçmekte olduğu süre" (Parlatır vd. 1988/2: 2197) anlamındaki *zamān* ile "şairin yaşadığı devir", *risāle* ile "Mecâlisü'n Nefâyis", *şehr* ile "İran'ın bir semti", "ders okumak, derse başlamak" anlamındaki *sabaḳ oḳu-* ile "eğitim-öğretim hayatına başlamak", *ḳarābet* ile esasen "özel bir yakınlık, akrabalık*" kastedilmiştir. Dolayısıyla bu cümlelerde hususi bir kavram veya eylemi anlatmak için kaynak kavram olarak kullanılan "genel" ifadeler ile metonimik ilginin kurulduğu görülmektedir.

## 5.7. İç-Dış İlgisi

Canlı veya cansız herhangi bir varlığın dışı söylenerek içinin veya içi söylenerek dışının kastedilmesi şeklinde kurulan metonimik ilgidir.

İncelenen eserde iç-dış ilgisinin, sıklıkla eser ve dergâh adları üzerinde kurulduğu tespit edilmiştir:

Mīr Ḫusrev'niñg *Deryā-yi Ebrār*'ıġa tetebbuʿ ḳılıpdur. (MN TR662a/26) "Mîr Husrev'in Deryâ-yı Ebrâr'ını derinliğine incelemiştir."

Ol cemāʿatnıñg eṭfālı ol *ḫānḳāh*ġa oynaġalı kirdiler. (MN TR 663b/18) "O topluluğun çocukları oynamak için dergâha girdiler."

Şehr mescid-i *cāmiʿide* cumʿa küni ʿıyd-gāhda ikki bayram küni vaʿẓ ol aytur. (MN TR678a/22-23) "Şehir camiinde Cuma hutbelerini iki bayram vaazını o söyler."

* Bu yakınlık derecesi ile ilgili yeterli malumata sahip olunamadığı için burada detaylı olarak ifade edilemedi.

Yukarıdaki cümlelerde sırasıyla yer alan *Deryā-yi Ebrār* ile o eserin "içeriği"nin inceleneceği, *ḫānḳāh* ile çocukların oyun oynamak için "dergâhın içine" girdikleri ve *cāmiʿ*, ile Cuma hutbesi ile vaazın "caminin içinde, minberde" okunduğu kastedilmiştir. Dolayısıyla bu cümlelerde kaynak kavram olarak dış söylenip, hedef kavram olarak iç kastedilmiştir.

## 5.8. Araç İlgisi

Kaynak kavramın hedef kavrama araç olması şeklinde kurulan metonimik ilgidir.

İncelenen eserde araç ilgisinin hedef kavram olarak nesne, kişi ve eylem üzerinden metonimik ilişki kurduğu tespit edilmiştir:

### ❖ Araç-Nesne İlgisi

> Altı aṣl *ḳalem*ni tertīb bile ṣebt itip irdi. (MN TR680b/26-27) "Altı tarz yazı ile tertip etmiştir."

Yukarıdaki cümlede yer alan *ḳalem*, kaynak kavram olup bu kavram aracılığıyla kastedilen hedef kavram "yazı"dır.

Duygu ve düşüncelerin çeşitli şekillerde kâğıda ifade edilmesi sırasında kullanılan alete kalem denir. Bu cümlede kalemin ortaya çıkardığı ürün olan yazı, doğrudan söylenmemiş, araç ilgisi üzerinden metonimik ilgi kurulmak suretiyle ifade edilmiştir.

### ❖ Araç-Kişi İlgisi

> Ançа ḥamīde aḫlāḳ ve pesendīde eṭvārı bar kim şerḥidin ḳalem tili ḳāṣır ve *ḳalem-zen* iligi ʿāciz durur. (MN TR679a/09-10) "Öylesine yumuşak ahlâkı ve beğenilir tavırları vardır ki izahından kalem dili yetersiz ve yazanın eli âcizdir."

Yukarıdaki cümlede yer alan *ḳalem-zen*, kaynak kavram olup bu kavram aracılığıyla kastedilen hedef kavram "yazan, yazıcı"dır.

İşi yazı yazmak olan kimselerin kullandıkları yegâne alet kalemdir. Bu cümlede de "yazı yazmakla muktedir olan kişi, kâtip" anlamındaki kelime, araç ilgisi üzerinden metonimik ilgi kurulmak suretiyle ifade edilmiştir.

❖ Araç-Eylem İlgisi

> Bu ḥarfda dağı Türkī-gūy feṣāḥat-şiʿārlar varaḳ yüzige *ḳalem sür*meydürler ve hīç nevʿ naẓm araġa kiltürmeydürler. (MN TR689a/05) "Bu harfte de Türkçe söyleyen fesahat sahibi şairler kâğıt yüzüne kalem sürmemişler hiçbir şekilde nazım ortaya koymamışlar."

Yukarıdaki cümlede yer alan *ḳalem sür-* birleşik fiili, kaynak kavram olup bu kavram aracılığıyla kastedilen hedef kavram "yazmak"tır.

Duygu ve düşüncelerin ifade şekli olan yazı, ancak kalem ile kâğıda dökülmektedir. Dolayısıyla bu cümlede *ḳalem sür-* eylemi, araç ilgisi üzerinden metonimik ilişki kurulmak suretiyle ifade edilmiştir.

## 5.9. Lazım-Melzum İlgisi

Herhangi bir eylem, durum veya olayın gerçekleşmesi için (melzum) gerekli olanın (lazım) söylenerek ifade edilmesi veya lazımın söylenerek melzumun kastedilmesi şeklinde kurulan metonimik ilgidir.

> Yıllar Ḫorāsān taḫtıda *ḥükūmet ḳıl*dı kim hīç kişi andın şikāyet ḳılmadı ve ṭaʿn itmedi. (MN TR686b/06) "Yıllarca Horâsân tahtında hükümet sürdü hiç kimse ondan şikâyette bulunmadı ve (onu) ayıplamadı."

Yukarıdaki cümlede yer alan *ḥükūmet ḳıl-* birleşik fiili, kaynak kavram olup bu kavram aracılığıyla kastedilen, hedef kavram "padişah olmak"tır. Tahtta oturmak, halkı yönetmek ve ülkeyi idare etmek gibi görevlere nail olabilmek için öncelikle lazım olan şey, padişah olmaktır:

| | | |
|---|---|---|
| Kaynak kavram | → | *ḥükūmet ḳıl-* |
| Hedef kavram | → | *padişah ol-* |
| Metonimik ilgi yönü | → | *lazım-melzum ilgisi* |

## 5.10. Yazar-Eser İlgisi

Bir cümlede yazar adının söylenerek eseri veya eserinin söylenerek yazarın kendisinin kastedilmesi suretiyle kurulan metonimik ilgidir.

> Ve Fārisī'de Şeyḫ Kemāl tetebbuʿı ḳılıpdur. (MN TR662b/03) "Ve Farsça yazanlardan Şeyh Kemal'i derinliğine incelemiştir."

Yukarıdaki cümlede yer alan *Şeyḫ Kemāl,* kaynak kavram olup bu kavram aracılığıyla kastedilen hedef kavram "Şeyh Kemal'in eserleri"dir.

Bu cümlede esas olarak Şeyh Kemal'in yazmış olduğu eserlerin incelendiğinden bahsedilmiştir. Dolayısıyla yazar söylenip esere atıf yapılarak metonimik bir ilgi kurulmuştur.

### 5.11. Renk-Eylem İlgisi

> *Bedāyiʿi ʿAṭāyī*'ga mevsūm kim imdi *beyāżġa bar*dı. (MN TR677b/22)
> "*Bedâyi'-i Atâyî* adında bir kitap yazmıştır, şu sıra temize çekilmektedir."

Yukarıdaki cümlede *beyāżġa bar-* birleşik fiili, kaynak kavram olup bu kavram aracılığıyla kastedilen hedef kavram "temize çekmek"tir.

Toplumların kültür, gelenek, görenek, inanç ve değerlerini dil ve üsluplarına bakarak incelemek mümkündür. Her toplumun dünyayı algılama, anlamlandırma ve ifade etme biçimi birbirinden farklıdır (Aksan 2006: 7-10). Öyle ki her toplum, dünyaya kendi dilinin imkânları ölçüsünde bakar ve söz varlığını bu sınırlar içerisinde inşa eder. İnsanların hayatında önemli bir yeri olan ve kültürden kültüre farklı anlamlar içeren olgulardan biri de renklerdir. Renkler, soyut kavramları ve düşünceleri sembolleştirmek suretiyle somutlaştırıp, anlamı belirgin hâle getirmektedir.

İşte bu renklerden biri olan ve yukarıdaki cümlede yer alan "beyaz", Türklerde temizliği, arılığı ve yüceliği temsil etmektedir (Ögel 1984: 377). Beyaz olan her şey saf ve arınmıştır. Bu cümlede de isim unsurunu teşkil eden ve birleşik fiil olarak karşımıza çıkan *beyāżġa bar-* eylemi, renk ilgisi üzerinden metonimik ilişki kurulmak suretiyle, "temize çek-" kavramını anlatmak üzere kullanılmıştır.

## 6. Sonuç

Bu makalede Alî Şîr Nevâyi'nin *Mecâlisü'n-Nefâyis* adlı tezkiresinde yer alan ve tarafımızca tespit edilen metonimi sanatının öne çıkan kullanımları, kuruluş şekillerine göre 11 başlık altında tasnif edilip incelenmeye çalışılmıştır: *parça-bütün, hazf, organ / vücut parçası, sebep-sonuç, safha, genel-özel, iç-dış, araç, lazım-melzum, yazar-eser ve renk-eylem ilgisi*.

Bir dilde yan, mecaz ve terim anlam ile deyim, atasözü, kelime grubu gibi çeşitli anlatım kalıplarının yer alıyor olması o dilin söz varlığının genişliğini ve zenginliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu çalışmada da Nevâyî'nin söz varlığı, tezkirede yer alan metonimiler açısından değerlendirilmeye çalışılmıştır. Metonimi sadece adlandırma değişkenliği ve çeşitliliği sunmaz, aynı zamanda vurgulama ve

anlatım farklılıklarına yönelik fırsatlar da sunar. Nevâyî'nin Türk edebiyatının ilk şairler tezkiresi olan bu eserinde metonimi sanatının çeşitli örneklerinin yer alıyor olması, bize Klasik Dönem Doğu Türkçesinin ifade kabiliyetinin ve üslup hususiyetlerinin önemli bir seviyede olduğunu göstermektedir.

Bir dilde anlatımı güçlü ve ağdalı kılan söz sanatlarının ve farklı anlamlara karşılık gelen kelimelerin yoğun kullanılması o dilin edebî ve işlenmiş bir dil olduğunu ortaya koymaktadır. Söz sanatlarının işlek olarak yer aldığı bir dilin söz varlığı da aynı oranda gelişmiş ve ilerlemiş bir yapıya sahip olmaktadır.

Bu makalede incelenmiş olan ve genelde düz yazıda karşımıza çıkan metonimi sanatının, 15. yüzyıl Türkçesi ile kaleme alınmış olan bu eserde canlı olarak yer alması, tezkire üslubunun klasik tahkiye üslubundan sıyrılıp mecazlı ve sanatlı bir söyleyiş kazandığını göstermektedir. Nevâyi bu eseri ile farklı anlatım yollarına başvurup, çeşitli söz sanatlarından istifade ederek, Türk dilinde de edebî bir ürün verilebileceğini ortaya koymuş olur.

## Eser Kısaltmaları

MN / TR ERASLAN K. (2001). *Alî-Şîr Nevayî Mecâlisü'n-Nefâyis I (Giriş ve Metin).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları / Topkapı Sarayı Revan nüshası: Revan Kitaplığı, Nr. 808, 659b-693b varaklar

DLT ATALAY B. (2006) *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri).* I, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KB ARAT R. R. (2007) *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

KT / K Kül Tigin Âbidesi / Kuzey Yüzü

## Kaynaklar

AKSAN D. (2000) *Her Yönüyle Dil, Ana Çizgileriyle Dilbilim.* 3. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

AKSAN D. (2006) *Türkçenin Sözvarlığı.* Ankara: Engin Yayınevi.

AKSAN D. (2007) *Türkiye Türkçesinin Dünü, Bugünü, Yarını*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

AKSAN D. (2011) *Türkçeye Yansıyan Türk Kültürü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

AKSOY Ö. A. (1984) *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II Deyimler Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ARAT R. R. (1988) *Yusuf Has Hâcib Kutadgu Bilig II Çeviri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ARAT R. R. (2007) *Yusuf Has Hacip Kutadgu Bilig I Metin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ATALAY B. (2006) *Kâşgarlı Mahmud Divanü Lûgat-it-Türk (Çeviri).* I, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

BARUTCU-ÖZÖNDER F. S. (1996) *Alī Şīr Nevāyī Muḫākemet'ül-Luġateyn.* Ankara: Türk Dil

Kurumu Yayınları.

BARUTCU ÖZÖNDER F. S. (2016) Ali Şir Nevâyî (1441-1501): Âlim, Şâir ve Devlet Adamı. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* 13/3, 47-54. doi: 10.1501/MTAD.13.2016.3.28

BAYRAV S. (1969) *Yapısal Dil Bilimi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

BİLGEGİL K. (2015) *Edebiyat Bilgi ve Teorileri.* İstanbul: Salkımsöğüt Yayınevi.

ERASLAN K. (haz.) (2001) *Alî-Şîr Nevayî Mecâlisü'n-Nefâyis I (Giriş ve Metin).* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERASLAN K. (haz.) (2001) *Alî-Şîr Nevayî Mecâlisü'n-Nefâyis II (Çeviri ve Notlar).* Farsça Çeviri: Naci TOKMAK. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ERCİLASUN A. (2007) *Makaleler-Dil-Destan-Tarih-Edebiyat*. Yay. haz. Ekrem Arıkoğlu. Ankara: Akçağ Yayınları.

ERCİLASUN A. (2016) *Türk Kağanlığı ve Türk Bengü Taşları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

ERDEM M. (2004) Mağrupi'nin Şiirlerinde Metonimi. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi,* 1/1, 55-63.

ERGİN M. (2008) *Orhun Abideleri*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

ERGUN P. (2013) Türk Kültüründe Ölümle İlgili Bazı Terimler. *Milli Folklor*, Yıl 25, S. 100, 134-148.

ERSOY A. (2015) Necatî Beğ Divanı'nda İsim+Yardımcı Fiil Yapısındaki Bazı Birleşik Fiillerde Ad Aktarması İlişkileri. *Turkish Studies*, 10/8, 1035-1058.

ERSOY R. (2002) Türklerde Ölüm ve Ölü İle İlgili Rit ve Ritüeller. *Milli Folklor*, Yıl 14, S. 54, 86-101.

JAKOBSON R., HALLE M. (1956) *Fundamentals of Language.* The Hague: Mouton.

KARABEY T., ATALAY M. (haz.) (2000) *Ahmed Cevdet Paşa Belâgat-ı Osmâniye*. Ankara: Akçağ Yayınları.

KOCAKAPLAN İ. (1998) *Açıklamalı Edebî Sanatlar.* İstanbul: Damla Yayınevi.

KÖPRÜLÜ M. F. (1997) Çağatay Edebiyatı. *İslâm Ansiklopedisi.* 3. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 270-323.

KÖVECSES Z., RADDEN G. (2007) Towards a Theory of Metonymy. *The Cognitive Linguistic Reader* içinde, Ed. Vyvyan EVANS, Benjamin BERGEN, Jörg ZİNKEN, London: Equinox, 335-359.

LAKOFF G. (1987) *Women, fire and dangerous things: What categories reveal about the mind.* Chicago: University of Chicago Press.

LAKOFF G., JOHNSON M. (2015) *Metaforlar, Hayat, Anlam ve Dil.* Çev. Gökhan Yavuz DEMİR. İstanbul: İthaki Yayınları.

LODGE D. (1977) *The Modes of Modern Writing: Metaphor, Metonymy and the Typology of Modern Literature.* London: Arnold.

MALOV C. E. (1951) *Pamyatniki Drevnetsyurkskoy Pis'mennosti.* (*Памятники древнетюркской письменности).* Moskva: Akademii Nauk CCCR.

ORKUN H. N. (1994) *Eski Türk Yazıtları.* Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

ÖGEL B. (1984) *Türk Kültür Tarihine Giriş.* VI, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

PANTHER K. U, THORNBURG L. L. (2003) Introduction: On the nature of conceptual metonymy. *Metonymy and Pragmatic Inferencing* içinde, Amsterdam/Philadephia: John Benjamins Publishing Company, 1-20.

PARLATIR İ., GÖZAYDIN N., ZÜLFİKAR H. (1998) *Türkçe Sözlük K-Z*. 2. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

RIEMER N. (2001) Interpreting Semantic Extension: Metaphor and Metonymy on Different Levels of Lexical Categorization. https://pdfs.semanticscholar.org/45e0/b0c78516dd73c7ef6e0b04fde0df184a4cf8.pdf (Erişim Tarihi: 02.05.2020)

SAĞOL YÜKSEKKAYA G. (2018) Türklerde Ölüm Algılanışı 'Ölmek' Karşılığı Kullanılan Kelimelerden Hareketle. *Uçmağa Varmak Kitabı* içinde, Ankara: Kitabevi, 3-40.

SARAÇ Y. (2007) *Klâsik Edebiyat Bilgisi, Belâgat*. İstanbul: 3F Yayınları.

SİNANOĞLU S. (1953) *Kelimelerin Etymonu Esas Tutularak Tertiplenen Yunanca-Türkçe Sözlük.* Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

ŞENÖDEYİCİ Ö. ( 2005) Türk Dilinde Mecaz-ı Mürsel. *TDAY Belleten*, II, 119-133.

TARLAN A. N. (1962) *Ali Şîr Nevâi: Hayatı ve Eserleri.* İstanbul: Doğu Türkistan Göçmen Cemiyeti Neşriyatı.

TARLAN A. N. (2017) *Edebiyat Meseleleri.* Ankara: Akçağ Yayınları.

TEKİN T. (1988) *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

TEMEL E. (2018) *Doğu Türkçesi (14.-16. yy.) Cümle ve Sözcük Öbekleri*. Doktora Tezi. İstanbul: Marmara Üniversitesi.

THOMSEN V. (1896) *Inscriptions de l'Orkhon Déchiffrées*. Helsingfors: MSFou.

ÜÇOK N. (2004) *Genel Dilbilim (Lengüistik),* İstanbul: Multilingual Yayınları.

VARDAR B. (2002) *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Multilingual Yayınları.

YAYLAGÜL Ö. (2006) Dîvânü Lûgâti't-Türk'teki Ad Aktarmalı (Metonymic) Yapılar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 3/1, 77-88.

## Emine Temel https://orcid.org/0000-0002-5575-8615

Araş. Gör. Dr., İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul-Türkiye.

Adres: İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Horhor Caddesi, Kavalalı Sokak, 5/4, 34080, Fatih, İstanbul – TÜRKİYE

e-posta: emine.temel@istanbul.edu.tr

## Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 6 Haziran 2020

Yayına kabul edildiği tarih: 20 Haziran 2020

E-yayın tarihi: 4 Ağustos 2020

Çıktı sayfa sayısı: 26

Kaynak sayısı: 47